

УДК 373.5.016:821.161.2 І.Багрянний
DOI: 10.31471/2304-7402-2025-22(81)-129-135

ПОТЕНЦІАЛ ТВОРІВ ІВАНА БАГРЯНОГО У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Діана Войтович

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника;
бул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76015, Україна;
e-mail: dianavoitovych98@gmail.com*

У статті досліджено потенціал творів Івана Багряного, зокрема його «Тигроловів» у формуванні особистості сучасного школяра. Особлива увага приділяється техніці повільного читання, застосуванню інноваційних методів, організації активного діалогу на уроках та розвитку ключових компетентностей учнів. Розглянуто освітній, виховний і світоглядний потенціал його творів, зокрема у формуванні національної самосвідомості, громадянської позиції та моральних цінностей. Запропоновано методичні орієнтири використання творчості І. Багряного у шкільній літературній освіті, що сприяють розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту і творчих здібностей учнів.

Ключові слова: *повільне читання, формування компетентностей, світоглядні цінності, критичне мислення, методика навчання.*

Постановка проблеми: *попри те що останні десятиліття відзначилися активним розвитком досліджень творчості Івана Багряного з літературознавчого погляду, досі залишається малодослідженою тема потенціалу творів Багряного у шкільній освіті, зокрема недостатньо праць є з приводу реалізації викладання його прози у контексті НУШ. Основним завданням цієї програми є формування особистості, здатної до навчання впродовж усього життя. Йдеться насамперед про формування навичок критичного мислення, пропагування загальнолюдських цінностей, а також громадянської позиції. Усі ці завдання можна реалізувати під час вивчення текстів Багряного, які цілком відповідають ціннісним орієнтирам НУШ.*

Аналіз досліджень: *методика викладання творів Івана Багряного ставала об'єктом досліджень Н. Колошук, О. Куцевол, О. Лілік, Т. Турути та ін., але сучасні освітні виклики і впровадження нових навчальних програм вимагають переосмислення методів, а також пошук нових форм для подачі матеріалу.*

Мета статті – *дослідження потенціалу творів Івана Багряного у шкільній освіті.*

Основний виклад матеріалу. У чинній навчальній програмі з української літератури твори Івана Багряного подано для вивчення в 11 класі, зокрема акценти зроблено на ознайомленні з його біографічними даними, з його громадянською позицією. Аналіз тексту «Тигроловів» передбачає характеристику основних образів. Головною відмінністю між програмами профільного і стандартного рівнів є глибший літературознавчий аналіз у першому, що передбачає осмислення твору у загальноєвропейському контексті. Під час вивчення «Тигроловів» передбачено набуття таких загальнонавчальних компетентностей: *« аргументовано і грамотно висловлювати власну думку щодо обговорюваних питань (К6, 8; НЛ-2); толерантно дискутувати, відстоювати власну думку з питань, на які існують різні точки зору (К1, 2, 8; НЛ-2); розрізняти маніпулятивні технології і протистояти їм (К6; НЛ-2); визначати роль і місце української культури в загальноєвропейському і світовому контекстах (К 9)»* [7, с. 41]. Аналіз тексту «Тигроловів» передбачає врахування суспільного (репресії 20-30-х років, переселення українців, і Зелений Клин як осередок українства в Сибіру) і мистецького контекстів (екранізація твору і його переклад іншими мовами). Кількість годин, присвячених вивченню творчості Івана Багряного варіюється у календарно-тематичних плануваннях, в середньому виділено 3 уроки. Тим часом твір «Сад Гетсиманський» запропоновано для вивчення на позакласному читанні. Програму було розроблено 2011 року, з того часу в освіті багато чого змінилося, саме тому є потреба подати матеріал відповідно до нових освітніх викликів.

Компетентності, передбачені у вищезгаданій навчальній програмі перегукуються із тим, що закладено у ключових компетентностях і наскрізних уміннях програми НУШ, а саме: *«Обізнаність та самовираження у сфері культури. Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших»* [6, с. 12]. Потенціал «Тигроловів» полягає в тому, що жанр пригодницького твору дозволяє розширити перелік методів навчання. Ефективним при аналізі творів Багряного буде застосування інформаційно-комунікаційних технологій, адже це не лише осучаснює навчальний процес, але й робить більш цікавим і найголовніше – посилює пізнавальну діяльність.

Згадаймо, що предметом методики вивчення української літератури в закладі середньої освіти є створення системи методів, форм і засобів, які можна використовувати на уроках для кращого засвоєння матеріалу. Термін «метод» означає спосіб взаємодії між учасниками освітнього процесу, тому в педагогіці сформувалися різні класифікації – за

рівнем активності учнів, джерелом знань, характером діяльності тощо. Розглянемо першу із перелічених класифікацій, згідно з якою виокремлено:

- пасивні – передбачено суб'єктно-об'єктний зв'язок, де вчитель є суб'єктом а учні об'єктами, що сприймають інформацію. Серед основних недоліків відзначають неможливість урахування індивідуальних особливостей учнів, орієнтація на «середнього учня», перевагами є можливість охопити більшу аудиторію. Проте в сучасному освітньому процесі така модель є неефективною, адже основною метою є не накопичення енциклопедичних знань, а вміння застосовувати їх у реальному житті;

- активні – зв'язок залишається суб'єктно-об'єктним, з різницею в тому, що об'єктом є не весь клас, а окремих учень, відповідно завдання його подаються із урахуванням можливостей і вмінь. Індивідуалізація навчання є однією із переваг таких методів. Серед недоліків те, що на підготовку до уроків іде більше часу, а при великих групах це стає практично неможливим;

- основою взаємодії є суб'єктно-суб'єктний зв'язок, при якому здобувачі освіти планують свою навчальну діяльність спільно із педагогом, передбачено використання ІКТ, електронних освітніх ресурсів, інтернет-джерел. Учитель виступає не джерелом знань, а координатором самостійної діяльності учнів. Наразі це є найефективнішою моделлю навчання.

Для продуктивного проведення занять і кращого засвоєння матеріалу найдоцільніше застосовувати поєднання традиційних методів з інноваційними. Зокрема, пасивні методи можуть бути корисними при подачі нового матеріалу, тоді ж як опрацювання художнього тексту передбачає активну залученість учнів до самостійного аналізу. Надалі практично проілюструємо інтерактивні методи навчання при вивченні творів Багряного.

Для ретельного опрацювання тексту повісті «Тигроловів» та роману «Сад Гетсиманський» доцільно застосувати прийом повільного читання, особливо коли йдеться про складні й багатошарові твори. Григорій Ключек описав цей процес у праці *«Концепція реформування літературної освіти в середній школі»*, де під цим поняттям розуміє відомий методичний прийом коментованого письма — вибір текстового фрагмента для докладного аналізу. Важливо наголосити, що йдеться не про будь-який уривок, а саме про той, який є найяскравішим виявом ідеї, змісту чи характеристики повісті або роману. Ключек зазначає: *«Повільне читання можна вважати успішним тоді, коли вчитель правильно обере фрагмент для детальної інтерпретації й зуміє залучити учнів до аналізу так, аби вони стали співавторами відкриття певної важливої грані смислового наповнення твору, невідомої їм раніше “таємниці” художності»* [6, с. 19].

Цей підхід особливо цінний під час аналізу роману «Сад Гетсиманський», який доцільно вивчати **уривками**, адже вони виступають виразними ілюстраціями переживань головного героя. Прикладом для глибшого осмислення може бути епізод, де Андрій Чумак “розколює” слідчого: *«Так. Мені вас жаль. От ви нас роздавлюєте (Андрій повів очима на стелю), ви нас роздавлюєте, а вам і в голову не приходить, що це ж ви самі себе роздавлюєте... Ви нас розчавите, але самі ви ніколи не матимете щастя...»* [3, с. 248]. В епізоді яскраво показано, що насправді за образом «грізного чекіста» ховається слабкодуха людина і простежується чітка відмінність між ним та головним героєм, який навіть після фізичних і моральних катувань залишається на декілька голів вищим в моральному плані. Цей уривок можна подавати як своєрідну паралель до того, про що йдеться у другому розділі «Тигроловів», коли майор Медвин згадує слова Григорія Многогрішного: *«Ми тебе переслідуватимемо все життя і проводжатимемо тебе до могили, — тисячі нас замучених, закатованих...»* [2, с. 43].

Ще одним епізодом для докладного розгляду може слугувати наступний: *«Я дійсно можу подумати, що ви не знаєте арифметики. Один — то може бути ворог народу. Два — може бути. Сто — може бути. Тисяча — теж може бути. Але сотні тисяч! Але мільйони!! То вже не вороги народу. То є народ! Народ! Ви розумієте? Чи ви не знаєте математики? То народ!»* [3, с. 183]. Власне це є продовженням думки, висловленої у попередніх публіцистичних текстах Івана Багряного про знецінення людського життя в умовах тоталітарної радянської держави, де як зазначив автор: *«Я не хочу вертатись до СРСР тому, що там людина не варта й того, що комаха. Знищуючи людей за ніщо... більшовики виставляють таку формулу: "В ССРСР людей хватит і нечово церемонітса"»* [1, с. 29].

Твір «Сад Гетсиманський», безумовно, є складнішим для сприйняття учнями, ніж «Тигролови», але однозначно вартий уваги і продовження опрацювання у шкільній програмі, адже саме тут докладно описано всі жахіття тогочасної радянської системи. Роман не лише поглиблює розуміння історичних реалій епохи, а й формує у школярів **морально-етичні орієнтири**, спонукає до осмислення цінності людського життя та свободи. Програмою НУШ передбачено формування особистості учня як патріота з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, що є особливо актуальним у сучасних реаліях. При аналізі творів письменника доцільно буде використати критичні статті, епістолярну і публіцистичну спадщину Багряного.

Відтак варто звернутися до методу повільного прочитання «Тигроловів», що входять до навчальної програми і є обов'язковим для вивчення. Насамперед можна обрати епізоди з повісті, які описують два різні вагони, перший – етапний ешелон «ОГПУ – НКВД», другий – «Тихооке-

анський експрес нумер один». Взято їх, щоб показати контраст між тим, що перший вагон – це «Дракон. І мчить він без зупинки, хряскотить залізними лапами, несе в собі приречених, безнадійних, змордованих, — хоче замчати їх у безвість, щоб не знав ніхто де і куди, — за тридев'ять земель, на край світу, мчить їх у небуття» [2, с. 7]. Іван Багряний застосує асоціативно-образне порівняння потяга зі страховиськом, бо це і є справжня суть советів – оте драконове нутро, що готове палити і нищити кожного, хто стане в нього на шляху.

У другому потязі вирує життя, сповнені ентузіазму шукачі пригод чекають, коли прибудуть у той «дійсний, справді казковий світ. І там те справжнє золоте ельдорадо, що про нього стільки чуто, читано, мріяно і передумано» [2, с. 19]. Автор навмисне змальовує сцену, де шукачі пригод проїжджають повз каторжників, і, пройнявшись людським горем лише на декілька хвилин, зрештою стирають цю картину з пам'яті. Ідеї твору суголосні із вищезгаданим романом «Сад Гетсиманський». Єдина відмінність в тому, що «Тигролови» за жанром – пригодницька повість, що сприяє більшому зацікавленню учнів. Проте треба розуміти, що при поданні цього твору на уроках української літератури не варто орієнтуватися суто на пригодницькі мотиви, оскільки таке подання може нівелювати основний ідейно-філософський зміст — утвердження цінності та людської гідності, свободи, незламності українського духу та засудження жорстокості тоталітарної радянської системи. Саме тому важливо поєднувати емоційно-динамічне сприйняття сюжету з глибоким осмисленням морально-етичних і суспільних проблем, що робить твір інструментом впливу на свідомість учня у ненав'язливий спосіб. Для такого типу творів можуть підійти інтерактивні методи навчання, інформаційно-комунікаційні технології. Для обговорення «Тигроловів» доцільним буде застосування таких інтерактивних методів:

- «мікрофон» – учні коротко висловлюють свою думку;
- «асоціативний куц» – розвиток образного мислення;
- «коло ідей» – спільне обговорення теми.

Для закріплення вивченого матеріалу підійдуть онлайн-платформи:

- Kahoot! – створення вікторин і тестів.
- Padlet – створення спільних дошок і творчих завдань (наприклад, буктрейлерів).
- Canva – оформлення плакатів, візуальних цитат, презентацій до творів.
- Genially – для створення інтерактивних презентацій.

Подаємо перелік запитань для застосування інтерактивних методів на уроках української літератури

Цінним з методичного погляду може бути розробка інтерактивної мапи, на якій позначено шлях Григорія Многогрішного впродовж усієї повісті з виділенням ключових подій і цитат з тексту. Застосування ме-

тоту створення інтерактивної мапи сприятиме закріпленню візуальної інформації про художній світ твору, таким чином учні детально простежують сюжетну лінію «Тигролови». Інтерактивна мапа може бути темою для проєктної роботи учнів, адже поглиблює взаємодію із текстом, дозволяючи відкривати учням нові сенси самостійно, що збільшує їхню суб'єктну позицію у навчальному процесі. Етапи роботи над створенням інтерактивної мапи: визначення основних етапів шляху Григорія Многогрішного (від втечі з ешелону до зустрічі з родиною Сірків) – вибір цитат із тексту – додавання візуального матеріалу. Для продуктивного проведення занять з української літератури потрібно чергувати лекційний виклад матеріалу з інтерактивними методами: за допомогою методу «мікрофон» учні можуть висловити думку щодо дій персонажів, для «асоціативного куща» доцільним буде вибір опорного слова з групи абстрактних понять, що позначають моральні якості головних героїв: свободу, гідність, нескореність тощо.

Висновки. Твори Івана Багряного «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» становлять значний навчально-виховний потенціал для шкільної літературної освіти, адже поєднують художню вартість і глибокий ідейний зміст з рецепцією учнями. Їхнє вивчення дає змогу формувати в школярів уміння аналізувати складні морально-етичні проблеми, розуміти ціну свободи та людської гідності. Застосування у поданні цих творів І. Багряного сучасних методик – інтерактивних форм роботи, прийому повільного читання, використання онлайн-платформ – сприяє осмисленню тексту на глибинному рівні. Важливою є перспектива подання цих текстів у межах НУШ, адже зміст прозових творів допомагає реалізувати ключові компетентності і здійснювати вплив на свідомість учня, що є основою для формування всебічно розвинених, відповідальних громадян і патріотів. Отже, творчість Івана Багряного є важливим засобом виховання духовно зрілої особистості, здатної до критичного осмислення минулого й сучасного з життя України.

Література

1. Багряний І.П. Публіцистика: доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе. Упоряд. О. Коновал. 2-ге вид. Київ: Смолоскип, 2006. 854 с.
2. Багряний І.П. Тигролови. Київ: Знання, 2011. 308 с.
3. Багряний І. П. Сад Гетсиманський. Київ : Наук. думка, 2001. 548 с.
4. Клочек Г. Д. Концепція реформування літературної освіти в середній школі (предмет – українська література). *Дивослово*. 2011. № 10. с. 4-16.
5. Клочек Г. Д. Драматургічно-театральне і «кінематографічне» в поемі «Катерина». *Дивослово*. 2012. № 11. с. 19-23.

6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення : 26.10.2025).

7. Українська література. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. За заг. ред. Р. В. Мовчан. Київ: Грамота, 2011. 201 с.

THE POTENTIAL OF IVAN BAHRIANYI'S WORKS IN SCHOOL EDUCATION

Diana Voitovych

*Vasyl Stefanyk Carpathian National University;
Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76015, Ukraine;
e-mail: dianavoitovych98@gmail.com*

The article explores the potential of Ivan Bahrianyi's literary works, in particular his novel «Tyhrolovy» in shaping the personality of modern school students. Special attention is given to the slow reading technique, the use of innovative teaching methods, the organization of active dialogue during lessons, and the development of key student competences. The educational, moral, and worldview significance of Bahrianyi's works is analyzed, particularly in fostering national consciousness, civic responsibility, and ethical values. Methodological guidelines for integrating Bahrianyi's works into school literature education are proposed, promoting critical thinking, emotional intelligence, and creativity.

Keywords: *close reading, competence formation, worldview values, critical thinking, teaching methodology.*